

Euskaldunen aberria euskara dela,
eta beste gauza batzu

Victor Hugo Euskal Herrian

Joxe Azurmendi

Pintxazo batek behartu ninduen lehenengo aldiz Besançon-en gaua pasatzera, uda beroan. Baina, hurrengo goizean, ahalik azkarrena bideari jarraitu beste ametsik ez nuen izan.

Handik urte batzutara, ordea, aukera hobea izango nuen hiria patxadan ezagutzeko. Kaleetan paseoan, Frantzian beti gertatzen dena, «etxe honetan jaio zen XY»ren bat maiz-maiz aurkitzen bait duzu, Besançon-go plazatxo egoki batean, «hara!» esan zuen Maitek, Victor Hugoren jaiotetxea ikusten da bapatean. Hemen jaio zen, beraz. Frantsesok ongi seinalatzen dituzte beren gloriak. Ongitxo ere: geroago, Nancy-ra primaderan etorri eta urrezko eta beltzezko plaza handitik afaltzera zoazela, «hemen Victor Hugoren aita jaio zen» beste kale batean aurkituz, gehiegiogitxo ez ote den, irudituko zaizu. «Eta non ote daude aitonaren, eta berraitonaren, etxe-hormako oroitarriak?». Ama beste muturrekoa zuen, nolana ere: «naquit d'un sang breton, ama alegia, eta lorrain à la fois», aitagatik hori, esaten du berak poesia batean.

Besançon Franko-Konterriko eskualdearen hiriburua da gaur, baina Victor Hugok berak «vieuille ville espagnole» zeritzon bere

sorterriari. Ez dut ezer espainolik inon ikusten, Granvelle jauregia edo ez bada behintzat. Baina Granvelletarrak ez ziren espainolak, Karlo V.aren politika inperialista espainolaren zerbitzari guztiz iaioak baziren ere. Biblioteka famatua ikustera noala, ez dakit nondik etorri zait burura, Karlo V.aren Kantzelari Kardinale Granvelteren aitortle eta predikaria, Madrilen, zein eta mistiko euskotar bat izan zela, Frai Diego Lizarrakoa, nafarra. Besançon-dik Lizarra eta Madrileraino, zenbat halako «espainol» munduan barrena, Inperioa eraikitzen!... Nafarroa ez zen konkistatu zaharra. Enperadorearen Gortean ordurako hainbat nafar aurkitzen dugu halere. Besançon burgundiarra, Habsburgo etxearena izana, 1678an etorri zen erresuma frantsesari itsastera. Historiaren xelebrea da. Horregatik iruditzen ote zitzaion oraindik espainola, ehun eta hogeitalau urte geroago jaiotako umeari?

Historiarentzat ehun eta hogeitalau ez da urte asko. Gutxiago, historiaren erromantiko batentzat. Paraje hau zergatik den Frantzia, ez Suitza, Alemania, edo ez dagoen, baina hementxe egon zitekeen edozein beste Estaturen bat, gogoeta zoroak eginez jarraitzen dugu paseoan kalean gora. Leku polita da solaserako eta ametsetarako. Erromatarren Porta Nigra bat hemen ere, Treverisen bezala. Katuak, erromatarren hondakinak dauden edonon bezala. Vauban-en harresi sendo, bortitzak, Baionan eta bezala. Baina Victor Hugok ez du maite Vauban: «les chefs-d'oeuvre de Vauban gâtent les chefs-d'oeuvre du bon Dieu» idatziko du Baionan hain zuzen.

* * *

Victor Hugo 1811n lehenengo aldiz Baionara etorri zenean, ez zen, berak sinisterazi nahiko ligukeen zazpi urteko umea, bederrazi urteak ongixto kunplitu zaizkion muttikoa baizik. Horrela esplikatzen da Baionaren hain oroipen bixia izatea («Bayonne est pour moi un souvenir d'enfance»), bere lehenengo maitemin-birlorearen hemen loratu izan omena ere. Amarekin etorri zen, senar apartatuarekin bakeak egin nahita Madrilerara zihoala, Baionan hila-bete geratuz.

Joseph Léopold Sigisbert Hugo, poetaren aita, zurgin-semea bera, Jenerala zen Madrileko okupazio-tropa napoleonarrean. Nahikoa famatua, gerrilari espainolen kontrako bere erasoengatik. Sona eman diona, edo errazago gogoratzen zaiona, Italian Fra Dia-

voloren «bandido» kalabriarrak apurtu izana da. (Gerrilariak, bistan da, orduan ere bandidoak izaten ziren. Eta Victor Hugoren aita horrelakoak txikitzen zen espezialista).

Literatur historiaren bideak, haatik, beste batzu izaten dira eta Jeneralei burla egiteko bere modu kapritxosoak asmatzen ditu. Victor Hugo Besançon-en jaio zen urte berean, beste nobelista handi bat ere jaio zen mundura Villers-Cotterêts-en, Jeneral napoleondar baten semea berau ere, eta ez zuen burutazio hoberik izango, Victor Hugoren aitak hondatutako bandido kalabriar horixe askatasun-borrokaren sinbolo gisa goraltzea baino: Alexander Dumas aita, noski. Eta literatura baino gutxiago ez izateko, musikak berak ezin ukatu izan dio Parisen bandido kalabriarrari bere Auber-txoa, Verdi bat izatera iristen ez bada ere. Zeinek ezagutzen du gaur Joseph Léopold Sigisbert Hugo Jenerala, Siguenzako Konte izendatu eta ohoratua, herri pasmatuak Fra Diavolo deitzen zuen Michele Pezza triste bat glorioski garaitu zuena? Gure umeak berak, ordea, «Diavolo! Diavolo!» kantatzen entzunez dibertitzen dira oraindik.

Hernani bera, egia esateko, Parisen halako harramantzak sortu zituen —«la bataille d'Hernani»— gaur seguru asko erabat ahaztuta zegokeen, Verdiren operatik ez balitz.

Eta txiste guztiaren pointe gaiztoa: Victor Hugok *Hernani* Parisen eskandalu artean inauguratu ezin zuen urte berean, ospatzen zuen txalo artean *Fra Diavolo*-k premierea. Historiaren xelebrea hori da.

Madrilera gindoazen, beraz, aitarekin bakeak egitera: Baiona, Irun, Donostia, Hernani. Gazte-denboran asko intrigatzen ninduen Verdiren eta Victor Hugoren *Hernani* izen horrek: nondik aterea ote zuten? Bai, Gipuzkoako herriaren izenetik; baina obrak, gero, ez du herri horrekin zerikusirik. Nonbait, Madrilerantz hemendik pasa zenean, izena gustatu egin zitzaion (doinutasun handi, gozokoa omen da) eta bere drama iraultzaileko protagonistarentzat hautatu zuen gero. Herri baten izena, Victor Hugoren fantasiak pertsonaia batena bihurtu du.

Eta «Gastibelza, l'homme à la carabine»? (hori ez bait du Mark Legassek asmatu!). «Guitare» poesia, *Les Rayons et les Ombres* baitan (XXII), fantasmada hutsa da, bere Antequera, Toledo, Karlo-magno, Infante don Ruy eta erromantikoen saltsa espainol topiko guztiekin. Eta ez da bereziki biribila ere, neure kontzientziarako behintzat. Baina akabuaren akabua da ia, gero Victor Hugok

berak Miarritzeko neska bati kantu hori entzun nahi izatea («en patoisant quelque peu» badaezpada), kantazahar bat balitz bezala. Eta, hori da komeria, Victor Hugok azkenean lortu egin du, bere komentariestei oinarrian herri-kanta batetaz baliatu zela sinesteraztea. *Nondik arraio sortu ote zuen, halere*, «Gastibelza» izena? H. Gavel-ek «gazte beltza» izan zitekeela uste zuen. Pio Barojak Sagastibelza karlisten buruzagiarekin erlazionatzen du, eta Justo Garatek Barojari emango lioke arrazoia. Dena dela, Gastibelza pertsonaiak berak euskaldunaren itxura-arrastorik ez du, izena gora-behera, beste Hernani harekin gertatzen zen era beretan.

Modu berdintsuan, modu nahikoa fantastikoan alegia, Victor Hugok askotan aipatzen ditu euskal izenak eta parajeak. *La légende des siècles*-en, adibidez, Orreaga-ingurukoak (*Roncevaux, val de Bastan*, pirinio mendiak), edo *Ibañchaval* bat VIII. mendeko Asturiasen, in *Petit Roi de Galice*. 1823ko *Mon Enfance* poesian, aipatzen ari garen umetako bidaia kontatuz, «je franchis le Bergare où mugit la tempête», oroitzen da (edo beti fantasiatu egiten du), eta geroxeago:

«L'Espagne me montrait ses couvents, ses bastilles;
Burgos, sa cathédrale aux gothiques aiguilles;
Irun, ses toits de bois; Vittoria, ses tours...»

Eta abar. Neu geratu naiz harrিতuta, gazte-denboran hartutako zenbat apunte neukan paper zaharren artean Victor Hugoren obretatik. Orain, berririo irakurtzean, ezin esan nezake haren poesiek zinez asko entusiasmatzen nautenik. Orduan, baina, Victor Hugoren deia darra herri frantses tiranizatuari «Lazare! Lazare! Lazare! Lève toi!» (*Au peuple*, II, 3), Salvatore Mitxelenarekin erlazionatuz apuntatzen nuen, eta «Debout, vous qui dormez! — C'est l'ange Liberté, c'est le géant Lumière» (*Stella*), Miranderekin.

Dirudienez, garai hartan oraindik irakurri egiten genituen autore erromantikook. Euskal Herriko bigarren egonaldian berak idatzi zigunez, 1843an Espainiak («toujours arriérée») Rousseau irakurtzen zuen (Pasaiaiko bere ostatu-gelan ere Rousseau-ren obrak aurkituko ditu). Orain, aldiz, agian Jean-Jacques askorik ez da irakurtzen, Victor Hugo bera apenas irakurtzen omen da Frantzia bertan. Gaur ere, ordea, euskaldun preso batek, desterratu batek, seguraski ez lituzke gure denboran baino gutxiago ulertuko *Les Chatiments*: «On ne peut pas vivre sans pain, / On ne peut pas non plus vivre sans la patrie». Etsi-etsian, «on ne veut» esango nuke nik neuk. Baina agian zerbait zahartzen ari naizelako.

* * *

Mandolina eta panderetako Espainiaren irudiaren ondoan, Euskal Herriaren irudi topiko bat ere izan du literatura frantsesak. Voltaire-k espresatu omen zuen erakoa alegia, pirinioetan dantzan aritzen den herriarena¹. Victor Hugok deskribatu digun Euskal Herrian, ez dira guztiz falta honelakoen oihartzunak («A Pasages, on travaille, on dance et on chante»). Baina XIX. mendeak maiteago izan ditu bestelako topiko batzu: euskotar bandidoak eta kontrabandistak, esate baterako, Merimée eta Bizet edo, zuzen banabil, musikan Schubert-enganaino iristeko Alemanian (Erdi Aroko Santiago-errromesen antzera, bestealde).

Lagun artean askotan aipatzen da «parler (le français) comme un Basque espagnol» errefrau frantsesa, mintzaira arrotz baten arras gaizki mintzatzea adierazteko (eta segituan «basque» ala «vache» eztabaida sortzen da beti). Victor Hugok «courir comme un Basque» aipatzen du aspaldiko esaera frantses famatu gisa. Hone-taz besterik ezer ikusi izanik ez dut gogoan, behin Johannes Herbst-i irakurri niona baino; alegia, Iraultza Frantsesa arte, korrikalari famatuak izaten omen zirela euskaldunak. Korrikalari profesionalak, egunean 20 milia frantses ibiltzeko trebe, Herbst-ek miresmenez seinalatzen zuenez (baina zenbat ote da 20 milia frantses hori?). Bitxiki jantzirik, tafetan-gerriko luzea gerrian, kolorezko lumak, bolanteak, xingolak eta litsak, nagusiaren makila eskuan, zalgurdiarer aurretik ibiltzen omen ziren lasterka. Eta XVII. mendeko poeta baten testu hau zekarren, zeinena denezkorik gabe:

Précédant un carrosse et qui font faire place,
Automates courants et biscayens de race
Qu'on équipe à grands frais, portant visage humain,
Legers comme le vent, espèce d'homme enfin,
Qui conçoit, qui répond, qu'on dresse, qu'on élève,
Renvoyé s'il vieillit et remplacé s'il crève.

Ez dira orainago lasterkariak Orixeri inspiratzen zizkioten doinu homerikoak prezeski!

Victor Hugok sarri deskribatu duen gauza bat, jendea nola jantzita dagoen, da. Neska gazteak maiz ortuts agertzen dira (eta nesken hanka handiak obserbatzen ditu Gipuzkoan zein Nafarroan); hile txirikorda luzea bizkarrean behera, «à la mode du pays» (errepikatzen duen gauza bat da), bertsolariak esaten zuen painue-

lua, etab.; gizona: bi botoeko lebita urdina, etab.; kapela zabal handiak apaizek, puroa erretzen, tigreak baino jatunagoak eta argalagoak iltzeak baino. Zer jaten den, zer janzen, kaleak eta etxeak nolakoak diren, elizak, fondak, orain ehun eta berrogeitar urteko herri eta jendeen deskribapen-piloa. Eta bere oharkizun kuriosoak han-hemen: Iruñeko ardoa txarra da, esaterako (zahagi-gustua du, alegia!); errestiturazioak are txarragoak («Par pitié, bombardez les anciens édifices, ne les restaurez pas. La bombe n'est que brutale, les maçons classiques sont bêtes»).

Maliziazko oharkizun bat Nafarroako katea famatuari egiten dio («behiala Frantziako eskudoaren erdia betetzen zuena»). Kate-draleko klaustroko kapera batean, Antso Azkarraren kateaz egindako burdinsareto bat aurkitzen du, eta Navas de Tolosa-ko hazainaren esplikazioa latinezko koarteto batean: «Je n'ai rien à répliquer à ce quatrain, apuntatzen du, sinon que le travail de la grille dénote le quatorzième siècle et point du tout le treizième». Victor Hugo ez dago Errege Antsoren eta miramamolinarean kontuak sinesteko...

* * *

Napoleon III.ak Miarritze edo Maria Kristinak Donostia baino lehentxeago, XIX. mendearen hasieran, oso modan jarri ziren Europako jende jauntxoaren artean alpinismoa eta uberuagak. Ingelesak, arazootan beti aurrelari, modaren furi-furian Cauterets balneario piriniarra jarri zuten. Aspaldian zen hau balneario famatua. XVI. mendean Margarita Nafarroakoak hemen idatzi zuen *Heptameron*-a. Baina gero, Parisen azpian hegoaldea ilunduz gero, ahaztuta geratu zen, joan den mendean ingelesei eskerrak berpiztu arte. Hango ugatsak eta mendi-harkaitzak eta haizkorriak eta zuloak ziren justu «le mal du siècle» sendatzeko izpiritu erromantikoei behar zutena. Eta Chateaubriand, Lamartine, Victor Hugo, H. Heine, Flaubert, George Sand, Baudelaire... literato bañistak samaldan datoz Piriniora.

Eta nola jendea orduan ez zen gaurko presa larriz bidaiatzen, horietako asko, Cauterets-en egon aurretik edo ondotik, inguruok bisitatzen ibiltzen ziren. Batzutan Euskal Herriaz oso informazio interesgarriak ere utzi dizkigute (gogoratzera noan Victor Hugoren hauexek ez dira besterik; eta gure Txaho bera, *Voyage en Na-*

varre, testuinguru literario honetan kokatzen da; H. Taine bezala, *Voyage aux Pyrénées*). H. Heinek, adibidez, hainbat euskal motibo sartuko du bere poesietan, eta ez Sir William-i bere gustua hamahiru mila Louis kostatzen omen zitzaion Faubourg Saint-Denis-eko dama galant hura bakarrik («Am Golf von Biscaya / Hat sie den Tag erblickt»). Ikustea dago *Atta Troll* osoa (1841): Orreaga, Don Karlo, Espartero, eta arkakusoak, mandolinak, tramoia ritual fantastiko guztia ezezik, han daukagu agoteen arazo soziala ere («In den Herzen der Baskesen / Würmelt heute noch der Abscheu / Vor Cagoten»). Heinek, alabaina, Cauterets Euskal Herrian zegoela, uste ez ote zuen, iruditzen zait. Dena dela, ez legoke gaizki, norbait animatuko balitz honelako datutxoak biltzera, denbora pasa. Ahaztu gabe, euskara bera bastante modan jarriko zuen Humboldt-en lana ere 1821ekoa izan zela. Giro bat dago, beraz, mendearen lehen erdian, Euskal Herriaren inguruan.

Giro horretan heldu zen, 1843ko uztail-abuztuetan, Victor Hugo bigarren aldiz Euskal Herrira, 41 urterekin orain. Heldu baino lehen jada, Bordeletik Baionara bidean, gure historia modernoko konstante batekin topo egingo du: exilatu politikoekin. Esparteroren gobernu kili-kolo dago, albaramendu berriak bistatzen dira, eta «bideak espainolez betetzen ziren, oinez, zaldiz, zalgurdiz, andanaka nahiz banaka». Handik aurrera, makina bat halako ikusi beharko du iparraldean, gerra karlisten txikizioa ikusi beharko duen moduan hegoaldean. Oraindik ez da zaharra lehenengo karlistada.

«Gerra honek bazter guztietan utzi ditu bere trazak. Naturarik ederrenaren erdian eta kulturarik ederrenaren erdian orobat, zure gerriraino altxatzen diren tomate-baratzeen artean, uzta bakoitze-ko goldea bi aldiz pasatzen den artasoroen artean, bapatean etxe bat ikusten duzu kristalik gabe, ate gabe, teilatu gabe, bizilagunik gabe. Zer da hori? Begiratzen duzu, begira. Hormarrietan sutearen trazak. Zeinek erre du etxe hori? Karlistek. Bide-buelta bat. Eta horra beste bat hortxe. Zeinek erre du hau? Kristinoek. Hernani eta Donostia artean, bidean ikusten nituen hondakinak zenbatzea pentsatu nuen. Bost minututan hamazazpi banituen kontatuak. Amore eman nuen».

[Eta borobilki sententziatuz:] «Les nations en guerre connaissent le droit des gens, les partis l'ignorent».

«1833tik 1839rako gerra hori basatia eta biolentoa izan da». Donostiatik irteeran bertan, hiru konbentu erreta: bat kristinoek, bi karlistek. Pasaian etxe-mordoa karlistek kiskalita. Edonora jo-

an, beti estanpa bera. «Les deux tiers des villages sont ruinés par les carlistes, à moins que ce ne soit par les cristinos».

Karlistenganako nahikoa sinpatia handia erakusten du, halere («Helio était un héros», «Zumalacarregui était un vrai Basque», etab.). Don Karloren Gortea, aldiz, ez du batere maite, haren inguru deboto, klerikala bereziki («influentzia klerikal» horrekin borrokan agertzen digu Zumalakarregi, «¡al diablo los frayles!» errepikatuz). «¿Qué piensa Ud. de don Carlos?», galdetu zion gaztelaniaz kapitain karlista ohi bati: «Il me répondit en français: *C'est un imbécile*».

* * *

Karlismoaren barruan, elkarrekin ongiegi ez omen zetozen bi alderdi bereizten ditu: erregezaleena edo Gortea, eta «fueristena». Zumalakarregi espreski fuerista bezala azaltzen da, karlismoaren egiazko indarra fuerista horiek zirela aitortuz.

Baina zer dira «fuerista» horiek? Nola erdibitzen da alderdi armatu bat —karlista— berriro beste bi alderditan? Zer jende-modu da fuerista-jende euskaldun hau? Non gaude, gero?

«Je suis en Espagne», idazten du Victor Hugok abuztuaren 2an Donostiara iristean. Eta pasarte frantses dextente sartu badut orain arte, apropos ari nintzen, hemendik aurrera frantsesa parra-parra sartu nahi nuke eta. «Ceci est, jarraitzen du, un pays de poètes et de contrebandiers. La nature est magnifique; sauvage comme il la faut aux rêveurs, âpre comme il la faut aux voleurs. Une montagne au milieu de la mer. La trace des bombes sur toutes les maisons, la trace des tempêtes sur tous les rochers, la trace des puces sur tous les chemins; voilà Saint-Sébastien».

Bai? Egiaz Espainia ote da lurralde hau? («Mais suis-je bien ici en Espagne?»). Nik ez dakit Victor Hugok Txaho ezagutuko ote zuen, baina lur honen edo jende honen berezitasunari poliki erreparatu ziola zalantzarik ez dago. Laster sumatuko du: hau ez da Espainia. «Saint-Sébastien tient à l'Espagne comme l'Espagne tient à l'Europe, par une langue de terre. C'est une presqu'île dans la presqu'île; et ici encore, comme dans une foule d'autres choses, l'aspect physique est la figure de l'état moral. *On est à peine espagnol à Saint-Sébastien; on est basque.* — On parle bien un peu de castillan, mais on parle surtout *basquence*...»

Donostiak, orduan, 15 mila arima inguru izango zuen. Euskal Herrian ibili ahala, gero eta gehiago markatuko digu herri honen berezitasuna, originaltasuna. Bidasoa pasatzerakoan, oraindik «semble faire la frontière de deux langues comme de deux pays et garder la neutralité entre le français et l'espagnol», idatziko du bere agendan (uztailaren 29). Gero Irun, Hondarribia, Astigarraga, Donostia, Hernani, Tolosa ezagutuko ditu. «Sous le côté des moeurs, toutes ces villes-ci, en deça comme au-delà, Bayonne comme Saint-Sébastien, Oloron comme Tolosa, ne sont que des pays mixtes. On y sent les remous des peuples qui se mêlent. Ce sont des embouchures des fleuves. *Ce n'est ni France, ni Espagne; ni mer, ni rivière*».

Ohar berdintsuak idatziz jarraituko du Pasaian («Chez qui est-on quand on est à Pasages?... Est-on en Suisse ou en Castille?»), eta oharkez berdinak behin eta berriro, bidean topatu ahala aipatzen dituen jendeek, hizkuntzari zoli ohartuz bereberki («La langue espagnole, idazten du behin Donostian, est ici une étrangère comme la langue française»).

Espaniara etorri uste zuen, baina hau ez Frantzia eta ez Espainia atera zaio. Muga-herri bat da, eta bere izatea, bisitari harrigarren begietan, ez bat eta ez bestea izate horixe da. Diferentea da, bestelakoa da. Bera da, eta bera izatea «muga-herri misto bat» izatean datza. Edonondik edonorako bideak, jendeak, hizkuntzak, ohiturak, gurutzatzen dira hemen. Giza paisaje etengabe aldakor bat da historian, mila aurpegi desberdinez, baina tinko iraunez bere nortasunean, berez mugikor izatea duen nortasun irme horretantxe. Iruñera iristean berriro idatziko du: «Ceci est bien la vraie Espagne». Ez da denbora asko pasako hemen ere, berriro bere ohizko oharretara itzultzeko: «Ville vasconne selon les uns avec le nom antique de Pompelon; ville romaine selon les autres avec Pompée pour fondateur. Pampelune est aujourd'hui la cité navarraise dont la maison d'Evreux a fait une ville gothique, dont la maison d'Autriche a fait une ville castillane, et dont le soleil fait presque une ville d'Orient». Ez, Victor Hugok Euskal Herrian ezin du ezer espainol edo frantses jator gisa definitu. Beste zerbait da.

Jeneral napoleondarraren semeari ez zaio ezkututzen, are burgesia Europan herriok Estatuaren baitan zukutzen ari zen mementutu justuan, herri «berezi»ontzat ez zegoela etorkizunik. Ikusten zuen, ikusi, Estatuak irentsi egingo zituztela. Baina begira nola agertzen duen berak historia guzti hori, aldi berean lehen karlista-

daren bere interpretazio biziki entzungarria ematen digula. Bere luze osoan aldatuko dut pasarteak:

Sans doute cette unité vascongada tend à décroître et finira par disparaître. Les grands Etats doivent absorber les petits; c'est la loi de l'histoire et de la nature. Mais il est remarquable que cette unité, si chétive en apparence, ait résisté si longtemps. La France a pris un revers des Pyrénées, l'Espagne a pris l'autre; ni la France ni l'Espagne n'ont pu désagréger le groupe basque. Sous l'histoire nouvelle qui s'y superpose depuis quatre siècles, il est encore parfaitement visible comme un cratère sous un lac.

Jamais la loi d'adhésion moléculaire sous laquelle se forment les nations n'a plus énergiquement lutté contre les mille causes de toutes sortes qui dissolvent et recomposent ces grandes formations naturelles. Je voudrais, soit dit en passant, que les faiseurs d'histoire et les faiseurs de traités étudiassent un peu plus qu'ils n'en ont l'habitude cette mystérieuse chimie selon laquelle se fait et se défait l'humanité.

Cette unité basque amène des résultats étranges. Ainsi le Guipuzcoa est un vieux pays de communes. L'antique esprit républicain d'Andorre et de Bagnères s'est répandu depuis un siècle dans les monts Jaitzquivel, qui sont en quelque façon le Jura des Pyrénées. Ici l'on vivait sous une charte, tandis que la France était sous la monarchie absolue très chétienne et l'Espagne sous la monarchie absolue catholique. Ici, depuis un temps immémorial, le peuple élit l'alcade, et l'alcade gouverne le peuple. L'alcade est maire, l'alcade est juge, et il appartient au peuple. Le curé appartient au pape. Que reste-t-il au roi? le soldat. Mais, si c'est un soldat castillan, le peuple le rejettera; si c'est un soldat basque, le curé et l'alcade auront son cœur, le roi n'aura que son uniforme.

Au premier abord, il semblerait qu'une nation pareille était admirablement préparée pour recevoir les nouveautés françaises. Erreur. Les vieilles libertés craignent la liberté nouvelle. Le peuple basque l'a bien prouvé.

Au commencement de ce siècle, les Cortès, qui faisaient à tout propos, et souvent d'ailleurs à propos, de traductions de la constituante, décrétèrent l'unité espagnole. L'unité basque se révolta. L'unité basque, acculée à ses montagnes, entreprit la guerre du Nord contre le Midi. Le jour où le trône rompit avec les Cortès, c'est dans le Guipuzcoa que la royauté effrayée et traquée se réfugia. Le pays des droits, la nation des fueros cria: *Viva el rey neto!* L'antique liberté basque fit cause commune contre l'esprit révolutionnaire avec l'antique monarchie des Espagnes et des Indes.

Et sous cette contradiction apparente il y avait une logique profonde et un instinct vrai. Les révolutions — insistons sur ceci — ne

traitent pas moins durement les anciennes libertés que les anciens pouvoirs. Elles remettent tout à neuf, et refont tout sur une grande échelle; car elles travaillent pour l'avenir, et elles prennent dès à présent la mesure de l'Europe future. De là ces immenses généralisations qui sont, pour ainsi dire, les cadres des nations de l'avenir et qui s'approprient si difficilement aux vieux peuples, et qui tiennent si peu compte des vieilles mœurs, des vieilles lois, des vieilles coutumes, des vieilles franchises, des vieilles frontières, des vieux idiomes, des vieux empiètements, des vieux nœuds que toutes les choses font, des vieux principes, des vieux systèmes, des vieux faits.

Dans la langue révolutionnaire, les vieux principes s'appellent *préjugés*, les vieux faits s'appellent *abus*. Cela est tout à la fois vrai et faux. Quelles qu'elles soient, républicaines ou monarchiques, les sociétés vieilles se remplissent d'abus, comme les vieux hommes de rides et les vieux édifices de ruines; mais il faudrait distinguer, arracher la ronce et respecter l'édifice, arracher l'abus et respecter l'Etat. C'est ce que les révolutions ne savent, ne veulent ou ne peuvent faire. Distinguer, choisir, élaguer, elles ont bien le temps vraiment! elles ne viennent pas pour sarcler le champ, mais pour faire trembler la terre.

Une révolution n'est pas un jardinier; c'est le souffle de Dieu.

Elle passe une première fois, tout s'écroute; elle passe une seconde fois, tout renaît.

Les révolutions donc malmènent le passé. Tout ce qui a un passé les craint. Aux yeux des révolutions, l'antique roi d'Espagne était un abus, l'antique alcade basque en était un autre. Les deux abus ont senti le péril et se sont ligués contre l'ennemi commun; le roi s'est appuyé sur l'alcade. Et voilà comment il s'est fait qu'au grand étonnement de ceux qui ne voient que les surfaces des choses, la vieille république guipuzcoane a lutté pour le vieux despotisme castillan contre la constitution de 1812.

Ceci, du reste, n'est pas sans analogie avec le fait de la Vendée. La Bretagne était un pays d'Etats et de franchises. Le jour où la République une et indivisible fut décrétée, La Bretagne sentit confusément que l'unité bretonne allait se perdre dans la grande unité française; elle se leva comme un seul homme pour défendre le passé et lutter pour le roi de France contre la Convention nationale.

Les anciens peuples qui combattent de la sorte sont trop faibles pour descendre en plaine et livrer des batailles rangées aux races nouvelles, aux idées nouvelles, aux armées nouvelles; ils appellent la nature à leur aide; ils font la guerre de bruyères, la guerre de montagnes, la guerre du désert. La Vendée fit la guerre de bruyères; le Guipuzcoa fit la guerre de montagnes; l'Afrique fait la guerre du désert.

* * *

«EUSKARA EUSKALDUNEN ABERRIA DA»

Lehen karlistadaren interpretazioaz eztabaida asko egon da. Bego. Baina aurtengo udaberrian, hain zuzen, Autodeterminazioari buruzko Kongresua zela eta, istiluak sortu dira berriro euskal aberriaz, euskaraz, euskal kulturaz, Savater zela medio. Zer da, guretzat, euskara, euskal kultura?

Onaindiak nobela baten itzulpenaren aurkezpena egiten zuela eta Madrilen, telediarioak haren berri ematerakoan, gauean (pixka bat denok lotsatu ginen), «egia al da euskaldunentzat hizkuntza beren aberria dela?», edo horrelako zerbait, galdetu zion interbistatzaileak. Galdera nahikoa zitala da, gure testuinguruan, eta ez dut gogoratzen nola erantzun zuen; baina gogoan geratu zait, franko airoso atera zela. Bai, euskara aberri bat da, erantzuteko ausardia izan zuen, nabarmenki erantzun «arrazionalago» eta «ilustratuago» bat probokatu nahi zion interbistatzaileari.

Ez naiz orain guzti horietaz gogoratzen, Victor Hugori buruz idazten ari naizelako; alderantziz, guzti horiek gertatzen ari zirenean, ni beti Victor Hugorekin gogoratzen nintzen. Haren pasarte sonatu batzurekin. Inoiz irakurri izan ditudan esaldi gogoangarrienetakoak bait dauzka puntu horretaz.

Victor Hugo kanpotarra zen, arrotza zen Euskal Herrian. Bertakoak egingo lukeen baino agian hobeto, laster egin zuen esperientzia, hitz batzu euskaraz hitz eginez gero, jendeak, lehen fidakitzak, zein adiskideki hartzen zuen (Orain ez dakit nola izango den, baina esperientzia hori mila aldiz egiten zen lehen). Victor Hugok ezin hobeki adierazten du: «Dites un mot basque à un montagnard dans la montagne; avant ce mot, vous étiez à peine un homme pour lui; vous voilà son frère».

Baina beste hau zen, zoragarria, aipatzera nindoana. Herri euskaldunaren berezitasuna, ez espainol eta ez frantsestasuna, azpimarratu eta, bere gogoeta batean honela jarraitzen du:

Aspect singulier d'ailleurs et digne d'étude. J'ajoute qu'ici un lien secret et profond, et que rien n'a pu rompre, unit, même en dépit des traités, ces frontières diplomatiques, même en dépit des Pyrénées, ces frontières naturelles, tous les membres de la mystérieuse famille basque. Le vieux mot *Navarre* n'est pas un mot. On

naît basque, on parle basque, on vit basque et l'on meurt basque. La langue basque est une patrie, j'ai presque dit une religion.

Ez dugu iruzkin batekin dena lardaskatuko; aski izango da berriro irakurtzea (A!, eta 1843koa da).

* * *

Eskurtso txiki bat, orain, bidean.

Seguruena erromantiko batek bakarrik esan zezakeen hain poliki. Baina hizkuntza/aberriaren ideia, hobe konstatazioa, askoz lehenagokoa da nolabait. Eta, beti Adan eta Ebarekin ez hasteko, grekoak eta, Gorgia bat esaterako, utzi egingo ditugu. Nahi duenak Herodoto baitan ikus dezake halere (VIII, 144), nola sentitzen zuten greko izenaren harrotasuna eta hizkuntz aberkidetasuna, V. mendean jadanik k.a.

Ez da berria, ez. Aro Modernoaren hastapenetako teoriko sozialak, edo politikoak nahiago bada, ohartuta zeuden hizkuntzaren esanahi honekin. Horregatik, Printzeak konkista ditzakeen herriei buruz Machiavellik egiten dituen berezikuntzetan, aurrenekoa horixe da: hizkuntza berdineko ala diferentekoa den konkistatzeko herria. Hizkuntza berdinekoak, behin konkistatu izanez gero, aise mantentzen omen dira menpean. Adibideak ematen ditu. «Pero cuando se conquistan Estados en distinta provincia, con distintas lenguas, costumbres y leyes, nacen grandes dificultades para retenerlas».

(Parentesi artean, kasik anekdota gisa, zera gehituko nuke: bada «Napoleonen oharrak Printzearen irakurketari» ohi deritzen apunte batzu, guri berdin zaizkigunak harexenak izan ala inguruko beste norbaitenak, izpiritu konkistazale berdinenak dira eta. Napoleonen Italia konkistatzeko asmoak agertuz, honelaxe komentatzen du aipatu dugun Machiavelliren esaldia: «Prescribiré allí [Italian] el uso de la lengua francesa, empezando por el Piamonte, que es la provincia más cercana a Francia. Para introducir las costumbres de un pueblo en otro extranjero nada resulta más eficaz que acreditar allí su lengua»).

Zalantza gabe Machiavellik ezagutzen zuen Dante, *De vulgari eloquentia* (Lib. I, 1. eta 18-19. kap.), non, XIV. mendearen hasie-

retan, italiararen batasuna garbi-garbi Penintsula politikoki bateratzeko ideiarekin lotzen bait da.

Petrarca utzi egingo dugu. Aberria izan ezezik, hizkuntzak aberria egin egiten du.

Begira Thomas More-ren *Utopia*-n ere nola hasten den gizarte ideal baterako baldintzen azalpena: «Uhartea 54 hiritan banatuta dago (...), zeharo berdinak beren mintzairan...»

Machiavellik 1513an idazten zuen, Thomas More-k hiru urte geroago. Mende horretan bertan hasi zaizkigun euskal autoreek, halaber, hizkuntzaren kontzientzia sozial garbia erakusten dute, Etxeparek, Leizarragak, nahiz Garibaik (autore espainolak, Nebrija eta, ez aipatzeko). Aitorpen nahikoa esanahitsua dauka, zentzu honetan, Lizentziatu Andres Pozakoak (1587): «los de esta provincia (...: euskaldunak) no se avenían ni avienen bien en su patria [Ya podía ser la causa de tan diferente término, que en sus tierras... se hallan algo angostos y apretados]; fuera de ella es mucho de notar lo que se honran, aman y ayudan, y esto sin otra ni más conocencia, salvo de ser *compatriotas de la lengua vascongada*». Zer duda, hizkuntza aberria da.

Alderantzizkoa lapidarioki konstatatzen du Hobbes-ek *Leviathan*-en (1651): «Los *extraños*, esto es, hombres (...) *que no hablan la misma lengua*, se subestiman habitualmente unos a otros».

Jakina, honek denak ez du inor mugituko, lehendik mugituta ez badago, euskaraz, euskal kulturaz eta honelakoez axolatzera. Norbaitek esan lezake, esan, bera ez dela txikikeria horietaz arduratzen, interesatzen zaiona (bere aberri kulturala) Goethe dela, beste ez dakit zein, eta Kant. Litekeena da. Oso litekeena da, ordea, interesatzen omen zaion Kant hori, esate baterako, Kanten zati bat besterik ez izatea.

Izan ere, haren irakurleak ezin ahaztu izaten duena bait da, Kanten beraren aitortza, nola berak ere garai batean ez omen zituen aintzakotzat hartzen arazo filosofiko eta zientifiko gorenak besterik, gutxiengo gutxiren kultura espezializatua alegia, eta nola Rousseau-k erakutsi zion apreziatzen, kultura egiaz gorena herriarena eta gizadi xehearena dela, eta han behar dituela filosofiak oinak hartu, goirik ez bait dago behea gabe.

Ez dago zergatik sinplifikazioetan erori. Egon daiteke bat Kantez bakarrik interesaturik, edo kultur produzitzaile «altu»ez bakarrik: edozeinen eskubidezko jokabidea da. Jokabidea bera ez da

jokabide kantianoa izango, halere. Eta Kantez interesatu bakarrik ez, baina Kant irakurri ere egiten badu, agian ohartuko da noizbait.

* * *

Aukeran kantianoagoa bait litzateke, horrela hitz egiterik baldin balego, Victor Hugok egin duen moduan herriko jendeaz, kulturaz, etxegintzaz, janariez, janzkeraz, ohiturez, lanerako moldeaz, interesatzea. Herri batek gogokoenak dituen margoez, esate baterako. Zeintzu direla, uste duzu, atzera geure arlora etortzeko, «euskal koloreak»? Zuri-gorri-berdea, ezta?

«Du reste, irakur dakioke Victor Hugori, la jeune laveuse est plein de grâce avec son jupon rouge et son corset bleu, les deux couleurs favorites des Basques». Justo Garateri utziko diogu iruzkina: «Creo tenía razón Victor Hugo cuando decía que el rojo y el azul eran [Iraganaldia berak azpimarratzen zuen] los colores favoritos de los vascos, pues la sustitución del azul por el verde sólo data de Sabino Arana. Prueba mi aserto una bandera marítima de los vascos (...). Es una cruz aspada roja en fondo azul. Y aún hace poco sostenía el célebre pintor Ignacio Zuloaga (que tiene voto en cuestión de colores en mi opinión) que el azul y el rojo eran los colores vascos».

Osagarri gisa, interesgarria izan daiteke hemen, ehun urte eta piko lehenagoko Santiago-erromes baten Irungo nesken deskribapena (Maniër, 1726): «Vimos en seguida una cantidad de muchachas y mujeres provistas de tan gran belleza con sus cabellos en trenzas, corsés azules y rojos, muy bien hechos, caras más lindas de lo que se puede imaginar», etab. Jantzien koloreez gehiago interesatzen denak, ikustea dauka *Vascos y trajes* liburu zoragarria, M. Elena Arizmendi Amielena.

Victor Hugo gaztelaniaz elkarrizketatu da neska gona-gorri eta gonauntz-urdin lisibajotzailearekin, solasaldia euskaraz hasi eta gero. Zenbat euskara zekien Victor Hugok?

Danièle Lamarque, iazko Hugoren berrargitaratzaileak, euskara ikastera iritsi zela, uste du, jakitera alegia. Gavel-ek, haatik (ez bide zuen biziki maite), «il savait, dio, un peu d'espagnol (très peu, d'ailleurs), et quelques mots de basque». Baina Victor Hugok be-

rak behin eta berriro idatzi du bere bidai oharretan: «je parle basque et espagnol à Pepita»; «je lui réponds en basque médiocre»; «je lui ai dit: *Guiltza*»; «je lui ai dit d'un air grave: *Jaincoa berorrererequin*», etab. Dena dela, transkribatu dituen euskarazko hitz eta esaldietatik ia ez dago bat bakarra zuzen. H. Gavelek, Mme. Guillaumie-Reicher-ek eta J. Garatek beren buruhaustek izan dituzte gero, trakeskeria haietatik euskal testu zuzenak ateratzen. Badago, baina, orain arte inork argitu ezin izan duen testutxo bat. Soluzioa aurkitzen dion gure irakurleari, sari handirik ez diogu agintzen, baina bai galanta satisfakzioa. Ea, ba:

Un des pâtres vient de s'approcher de moi; je l'ai regardé fixement; ils s'est enfui en criant: —Ahuatlacouata! ahuatlacouata!

Zer da, beraz?

* * *

Aurten da ehun urte Victor Hugo Parisen hil zela, primaderako lore berrien hilean. Joandako Gabonetan —gogoratzen duzu nola-ko hotza egiten zuen— Victor Hugoren irudiz eta propagandaz josirik zeuden metroko geltoki-hormak Parisen. Horrela enteratu nintzen, ehunurteko ospaketak hasiak zituztela. Gero haren edo hari buruzko obraz beteta ikusi ditugu Frantzian nonnahi liburudendak urtean zehar. Gure artean ere oroitzapenak ez dira falta izan, aldizkarietan eta egunkarietan, telebistan bertan, nahiz eta Euskal Herrian (Pasaian, esate baterako) ez dudan uste urteburuari jaramon handirik egin zaionik. Pasaia, Victor Hugo bizi izan zen etxea han dagoelako, aipatzen dut propio. Victor Hugok gure herriaz eta herriez dioenak mereziko bait zukeen omenalditxo bat.

Egiaz, «c'est un pays extraordinaire» gure hauxe! Baina beste zentzu batean. Txarragoan. Halere, 76an gogoratu ez bazen, nola partitu zen handik berrehun urte lehenago Lafayette bat Ameriketara, iraultza modernoetako abentura handien untziratuz, zer dela eta beharko luke historia galdutako gure herri honek 85ean, etxean bizitzen eduki zuen poeta batez gogoratu?

Euskal kulturak egiaz bere baitatxoan itxia eta endogeno hutsa izan nahi badu, ez gaitu harritu behar gero, zenbait jende aspergarria aurkitzea eta ur handiagoen egarria sentitzea, kultura «unibertsalean». Kultura isolaturik ez dago. Denak daude elkarrekin lotuta kulturak, gizadia dagoen bezalaxe. Eta historian bezalaxe

kulturan, hari mehe-mehez elkarrekin korapilatuta ageri dira getaera militarrek, literarioak, musikalak, urrungoak eta bertakoak, itxuraz arrotzenak; *Heptameron*-a eta Cauterets-eko moda, erromantikoak eta *Hernani*, Kalabriako bandidoak eta nobelista, dramaturgo, poeta handi baten aita, eta karlistadak. Dena dago hariarik bitxienez sare handi batean ehunduta. Eta sare horretan gaude gu ere, euskaldunok, geure kulturarekin eta historiarekin. Euskal kultura ez da Pello Errota bakarrik.

Badakit, ehunurteko oroitzapenez eta barre egiten dela orain. Baina seguruenik, ehunurteak beste edozein bezain abagadune egokiak dira gogoratzeko, bestela egiten ez dugunean behintzat.

* * *

Jaio, 1802an jaio zen Victor Hugo. Haren bizitza luze guztia, distirazko karrera bat izan zen, «haurtzaro sublime» batetik ponperiazko Estatu-hiletaraino. Famatua zen, Euskal Herrira etorri zenerako. Akademikoa jadanik, dramaturgo gisa ospatuak zituen bere garaipen handiak, *Hernani* (1830) eta, hain zuzen Rousseau irakurritz bururatu omen zitzaion *Ruy Blas* (1838), antzerki erromantikoaren gailurrak. Oso gaztetatik zen poeta laureatua, eta nobelaren ere ordurako emana zuen *Notre-Dame de Paris*, gutxienez zinematik irakurleak ezagutuko duena (filmazio bietan gure atentzioa Quasimodok eramaten duelarik, Notre-Dameko kanpajole bizkar-konkor trauskilaren jokatzaile biek, alegia). Ongi nabaritzen da hiruretan —hasierako balada eta odetan nabari zitzaion modura— «mendearen gaitza», hots, 1793 eta 1814 artean hazitako belaunaldiaren galdutasun-egoera, mundu berri-berri bat harro jaikitzen ikusi eguzkia bezala argian gora, eta, bapatean, ez berri eta ez zahar, mundurik batere gabe geratzeko oinen azpian, ez iraganik eta ez etorkizunik, desenkantuz eta melankoliaz, gizanditasunik inon ezin sumatuz Ekialdean baino (Grezian) edo Erdi Aroan. Napoleon ondoko Europa xahar errestauratuak eman du berea. Iraultzetarako ez du asko behar.

Nolabait ere, bere bizitzako une gurutzal batean etorri zitzaigun hona Victor Hugo. Anbizio politikoz betetako literatoa, sozialista sentimenduz eta sentimenduz halaber monarkiko legitimista, Napoleonen nostalgikoa eta gizadiaren errepublika unibertsal baten utopikoa. Pariseko borroka nahaspilatsuen ondoren,

behar-beharrezkoa zuen atsedenaldi bat. Uztailean eta abuztuan ederki hatsartu bazuen, haatik, Juliette Drouet-ekin (bere status sozialak amorantea ezkutatu beharrik ez izatea permititzen dio), poliki-poliki etxerantz pozik doala, ostatu batean axolagabeki albistaria irakurriz, alaba zaharrena Leopoldine nola Seinan ito zaion, ikasten du. Zur eta lur geratzen da, jota. Baina zorigaitzak ez dira hor amaitzen: sartua dago Victor Hugoren bizitzan txori gaizto beltza. Bi urte geroago Juliette-ren alaba Claire ere hil egin da. Zer harria familian!

Desesperatuta, Victor Hugok politikari ekin dio; pena familiarak ahanzteko, esaten dutenez. Urteotako haren interbentzioak abertzale poloniarren alde, herio-zigorraren aurka, etab., alde batera utz ditzakegu. Gero eta gehiago, prozesu politikoak oposizio-ra eramanez, azkenean, Louis-Napoleonekin zeharo konfrontaturik, erbestera ihes egin behar izateraino, hemeretzi urtetarako. Baina utz ditzagun komeriok oraingoz.

Béranger (1780-1857) ez da oso ezaguna gure artean. Kantuaren borroka politikoetarako arma izugarri bihurtzaile honek, XIX. mendearen lehen partean, poeta herritar handiaren sekulako fama zuen Frantzian. Orain ulertzen ez dena da, Euskal Herrian (denok ezagutu dugu Monzonen kantuen arrakasta), nola ez den gehiago estimatzen genero militante-literario hori, fenomeno literario herritar gisa (gure herri-literaturaz harrotzen bait gara). Gutxiago ulertzen dut, nola gure kantariak eta poetak abandonatu edo egin duten sorbide hori, hain jatorra, bestalde, bertsolarien gure herrian. Ez ote da aski «artistiko»? Victor Hugok, Jersey uharteko bere desterruan lehenengo (hortik dator «jertse»aren izena) eta Guernsey-koan gero, nahiz poeta landua eta akademikoa izan ordurarte, kantu politiko-satirikoari heldu zion, forma guztiz xume eta aire ezagunen gainean herri-kantak onduz Napoleon III.aren aurka, Béranger-en erara. Kantu horiek Frantzia guztian abesten zituen oposizioak. Béranger hori, berriz, poeta zinez herritar bat izan zen, txiroa, nahikoa bohemioa, gure artean Iparragirre izango den modura (urretxuarrak ez ote zuen Frantzian ezagutu kantu politikoaren tradizio hau?). Miseria gorrian bizi zela, emigratzea pentsatuz, Béranger gazteak bere kanta batzu bidali zizkion Luziano Bonaparte Printzeari. Kantuon balioa ikusirik, Luziano Bonapartek Institutuko bere pensioa pasa zion, desterrura irten aurretik (Luziano ez zen konpontzen anaiarekin). Laguntza horrekin abiatzen da Béranger-en karrera, kantuaren asmatzailearena borroka politiko modernoetarako arma gisa. (Eta Luziano

Bonaparte hori gure Luis Luziano Printzearen aita zen: esaten genuena, historian dena bitxikiarik elkar-korapilatua datorkigula).

Béranger-ek «le peuple, c'est ma Muse», esaten zuen; Victor Hugori «la Muse Indignation»ek inspiraten omen zizkion bere kantuak Napoleon III.aren aurka. Biak dira poeta politikoak. Garai bihurrikatu honetan gehien-gehienak ziren politikoak, poetak eta idazleak, berek halaxe nahita nahiz ezinbestean (horrelako zer-bait gertatzen zaigu aspaldion Euskadin, uste dudanez). Politikoak ziren jadanik, Charles Nodier-en inguruan, Besançon-en sortua berau ere, Arsenal-eko saloian biltzen hasi ziren gazteak, erromantikoen lehenengo zenakulua Parisen. Bost urte geroago Victor Hugoren inguruan bildu dena izango da bigarrena: zenakulu zalapartari hau buru-belarri murgildu da politikan, hainbat aldizkari eta noizbehinkari sortuz, eritzi publikoan zuzenean eragiteko ahalmen baino gogo gehiagoz izan bada ere. Dena den, beren artetik sortu da Leroux-en *Le Globe*, ideia saint-simonisten forua, franko aipatua literatura politikoan, edozein eskuliburuk «sozialismo» hitzaren barreiatzaile bezala munduan seinalatzen duena. Hantxe zebilen Th. Gautier ere, Tarbes-ko semea, alde guztietatik lotsagabekeria eta sasoia gordin-gordin zeriola, inmoralista deklaratu Nietzsche baino askoz lehen («ce qui est beau physiquement est bien, tout ce qui est laid est mal»). 1835ean berak bilduko zuen zenakuluaren intentzio propioa izango da «épater le bourgeois», klasiko bihurtu den beren espresio eta aitortzaren arabera.

Kaskoi hau ere, modaren arabera, hemen ibili zitzaigula, esan beharrik ba ote daukat honez gero? *Voyage en Espagne*-ren auto-rea da prosaz eta *España*-rena poesiaz. Bere begien aurreritzizko bistarekin, Irunen sartu zenerako hango etxadien tankera arabikolari garbi antzeman omen zion. Bitxi samarra: «en efecto, esan genezake E. Mitxelenaekin (J. Garate), los moros no se conocieron allí hasta 1936». Baina edonon mairuak ikusten ez ziren makalak V. Hugo, Heine, etab. ere. Orduko poeten lizentzia libreetako bat hori izango zen, apika.

Poetaren orain nagusitzen den kontzeptu erromantikoan, apaiz eta profeta bat da hura, argikusle bat, besteek ezin ikusi dutena dakusana bere bi begiekin, mandatua dakarrena, Arestik esango zukeenez; herriaren gidari bat. Poetak, bere burua honela ulertuz (Victor Hugoz ari gara), buruzagi-bokazio altu bat sentitzen du, zigortzaile- eta salbatzaile-bokazioa, eskuin ala ezker, gizadiaren irakasle-bokazioa. Diren gizakiaren pena guztiez penatzen da eta itxaropen guztiez da inor baino alaikiago alaitzen. Problema guz-

tietan hobeto daki ezein senadore eta ministrarik baino; borroka guztietan berak dio egia. Zeren eta poeta, beste ezeren gainetik, «gizon egia maitatzen duena» bait da beti; gupida gabe egia bakarrik aldarrikatzen duena lau haizetara, harri-potorrezko egiak eta egia hutsak, egiaren irakaslea bera da... Profetaren *allure* horiek (ikus bedi *Fonction du poète*), Victor Hugok literatura politiko-polemiko txit baliozkoa sortu zuen erbestealdian, inork ukatuko ez liokeena; baina, balio literarioa aparte, haren zenbait «ideiak» beste zenbait jenderi merezi izan zion balorazioa, Veuillot-ek laburtasun labur bezain mespretxu ozpinez adierazi zuen: «Jocrisse à Pathmos» (Hugoren beraren «mon esprit de Patmos connu le saint délire» haren burlaz, noski: *Action des grâces*). Politikotara sartzen den poetak, ezin ebitatuko ditu etsai politikoak.

Poeta poeta da. Ez da gutxi, eta ez da dena. Ez da derrigor, esate baterako, teoriko politiko ona. Analista ona. Historian edo jakituna. Mila gauza ez da. Orduan, artista batek, munduko eskultorerik onenak, ez dauka zergatik ezer jakin eta zer irakatsi nahi izan euskara batuaz. Munduko antropologorik onenak ez dauka zergatik, ikastolari buruz ezer esaten hasi, eta lau txaldankeria bota *ex cathedra*, bere autoritate guztiarekin, egiaz ezer ez baldin badaki. Munduko poetarik onenak ez dauka zergatik bere burua teoriko politiko eta maisutara sartu. Nola eta ez dituen haserre guztiak bere buruaren gainean apropos bildu nahi behintzat.

Literatura-piloa dago Victor Hugoren harrokeria politikoaz, edo haizekeriaz hobe. Izan ere, ez zen kamutsa: erreparorik ez zuen, bere burua Mont Blanc-ekin alderatzeko, inguruko beste gailur guztien garaile eta babesle, alegia; edo mundua jasotzen duen Atlantea-rekin parekatzeko bere nortasuna. Uste osoa zuen bere ikuspeideen balioan. Gero, garai bateko kritikoak aihertsuki krudeldu dira errepublikano patriarkal eta anarkista burges, gizatiar honen ideia, edo ametsargi, edo eldarnioekin. Laino zikinek estali zuten behingoan Victor Hugoren izarra: zatarkeriak baino ez zegoen hartaz esaterik, obligazio bilakatu zen denek hura mespretxatzea, eta kito. Victor Hugo ahazpenaren kondenzazioan geratu zen. Claudel eta surrealista etorri arte berreskuratzerara.

Eta orain?... Honelako esperientziek atek zabal-zabal irekitzen dizkigute gogoeta batzutarako. Aresti komunista zela, Mirande faxista zela... Eta zer? Poetak eta literatoak ziren aurren-aurrenik.

Ez ditzagun paperak nahas. Hemen bi problema dago, gutxienez: bat, poeta baten interbentzio politikoak nola *hartu*, publikoak

ren aldetik. Oso poeta on bat izan daiteke teoriko eskasa, politikoa are eskasagoa edo azkenean saltsero hutsa. Bateko handitasunak ez dio bestekoa garantizatzen, ezta azkeneko eskasiak aurreko handia ezabatzen ere. Bata bada, bestea ez da, inor ez da dena eta ez dago besterik. Matematiko handiak izan ditzake oso eritzi kaskarrak erlijioaz, teologo handiak hanka sar dezake ekonomiaz, ekonomistak poesiaz. Gure poeta ibil daiteke bere ustez ikaragarritzko axanpa eta arramantzak politikan egiten. Baina egiaz engainatzen dena, bera baino, ez den buruzagi eta teorikotzat hartu nahi duen publikoa izaten da, arloak eta paperak nahasteagatik.

Beraz, ukatu egingo al diogu erabat poetari, Victor Hugok nahi zuen herriaren irakasle eta gizadiaren faro izate hori? Ez ote da, ba, egia, K. Mitxelenak poetaren dohain harrigarri bezala aitortzen zuena: «ikasi gabe daki eta begiratu gabe begi argiz ikusten du»? Inor eta ezer mitifikatu gabe, baina ez dago zertan deus ukatu. Bigarrenik, hortakoz, poetaren «ideiak» eta interbentzioak (politikoa, etab.) beren egiazko balioaren arabera *baloratzen* jakitea dago.

Norbaitek Arestiren aspaldiko *Poesia eta euskal poesia* artikulua alde honetatik aztertzen badu, miresgarri samarra irudituko zaio, zein gutxi bereizten zituen pentsamendua, sentimendua, emozioa. Eta ez da gertaten batere oharkabea, espreski ari da horrelaxe («pentsamendua, badirudi anatomiaren funtzio bat dela»). Ez dut uste, Aresti oso oker zebilenik (beretzat, jakina: beharbada, irakurle filosofo bat molesto sentituko da). Eta inportantea da irakurleok ere poetaren gauzak horrelaxe baloratzen ikastea.

Antzeko beste hainbat eskarmenturen ondoren, kritiko frantsesek aspaldion ez dizute problemarik egiten, Victor Hugoren arazoa modu horretan esplikatzeke. Haientzat ez da gaur goizekoa. Begira nola epaitzen zuen Lanson-ek, jadanik (barka, hain autore polemikoarekin etortzea), kurioa bait da konparazio baterako baikere (hain antzinakoarekin, gainera), ikus dezagun, oraindik non gabiltzan gu: teoriko handirik ez zen izango, baina «V. Hugo, komentatzen zuen Lanson-ek, *éprouve* fortement les problèmes qu'il médite. Après tout c'est un poète, non pas un philosophe. Son affaire n'est pas d'apporter des idées claires, des formules exactes, des solutions sûres. Il suffit qu'il tienne la curiosité en éveil sur de grands problèmes, qu'il entretienne des doutes, des inquiétudes, des désirs. *Une idée abstraitement insuffisante*, jarraitzen du xehatzen, *peut déterminer un sentiment efficace* [azpimarratu hau nerea da]. Et voilà par où l'oeuvre de V. Hugo

est excellent et supérieur: à défaut d'*idées* nettes, il a des *tendances* énergiques, et il *agite* en nous certains angoisses sociales et métaphisiques». Victor Hugok ez du definitzen, ez du demostratzen. Poetak ez du definitzen, demostratzen. Argi zehatza baino, haren hitza sua da, «*discours* imprécis sans doute, mais *visions* improvisées et lucides d'un idéal obsédant».

Okerrena zera da: beharbada, autorea hil eta gero bakarrik komenta litezke gauzak horrela.

* * *

«La política, madre fecunda de desengaños, no tuvo a bien describir la curva de las opiniones de Hugo», idatzi zuen Kanpionek.

Ahaztua bait daukagu (hori ere!), baina Victor Hugo hil eta bi hilabetetxo orduko, gure historilari erromantiko handi, kontserbakoiak arrapaladan liburutxo bat bukatzen zuen Iruñean, segituan Tolosan argitaratzeko: «*Victor Hugo*, por Arturo Campión, Eusebio López 1885». Liburutxo hau ia ezezaguna da gaur (Obra Guztien bilduma berri dotorean ere ez dute sartu). Eta konprenitzen da: «se han impreso 100 ejemplares numerados», abisatzen zaigu liburua ireki orduko. Donostiako Udalaren Bibliotekako ale hau, XXXIV.a, Kanpionen eskuizkribuzko eskaintza batekin dago: «A mi queridísimo amigo el laureado poeta euskaro D. Antonio Arzac. Su apasionado Arturo Campión». Arzak hori Biblioteka honetakoxe arduraduna zen hain zuzen, haren biografian oraintxe ikasten dudanez.

Zer dio, ba, Kanpionek? Ez dituela batere maite «komunisten adiskide» honen ideiak, zer esanik ez dago. «Las opiniones políticas pusieron a tan peregrino ingenio lo que ponen en los más vulgares: una luz en la mano y una venda en los ojos». Kanpion ere kastako idazlea da, indarra du.

Gaur, beharbada, ez litzateke tonu onekoa izango, demokraziaren kontra, progresoaren kontra («es una gran cosa: hace andar hacia atrás»), filosofiaren kontra, baina *cante* flamenkoaren kontra ere bai, nahi baduzu, eta iraultzaren eta jendeteria iraultzaileen kontra («txusma» hutsa), halako frankotasun ausartez ageriki es-

presatzea. Krutwig aparte, behintzat. Kanpionek ez dizu lotsarik izaten, bere integrismoaren potentzia guztiarekin edozeri erasotzeko, eraso behar duenean («ingenio encanallado», «eunuco de la plebe cosmopolita»...). Eta ez du orduantxe gaizkiena idazten.

Halere, hutsegite politikoeak barkagarri dirudite: poeta baino ez zen, eta poeta bezala bikaina iruditzen zaio Kanpioni («el poeta estaba forrado de un filósofo humanitario»; «no era un verdadero filósofo político, ni un estadista, sino un poeta republicano que concebía la historia como un poema»). Erljioarengatik izan ez balitz! Zeren, hemen, Kanpionen zelo makabear guztia berriro sutan pizten bait da. Eta hemen ez dago barkaziorik. Egia da, Victor Hugo ez zela inoiz «la vulgaridad y la ruindad de espíritu que presupone el ateísmo» hartaraino amildu; baina haren deismoak, haren isuriak eta lehiak panteismorantz, haren irainek Aita Santuari eta burlek Pariseko artxapezpikuari, hileta zibilak azkenik («grotesca mascarada»), ez dute inolako justifikaziorik ametitzen. Ez dute ametitzen.

Den bezalako integrista porrokatu honek Victor Hugo zuzen samar irakurtzerik ez zeukala, pentsatuko duzu. Ez, ba. Zuzen baino zuzenago irakurri du, Kanpion ez bait da alferrik bera ere izpiritu bero, zabaleko gizona. *A priori* banuen susmoa, funtsean gustatu egin behar zitzaiola Victor Hugo, burrunbazko estilo bobobil eta zirti-zartari handiduna bai, baina barnean izpiritu gartsu guztiz bortitzekoa, irudimen eta sentimen historiko txit finekoa batez ere. Ez naiz engainatu. Zenbait heterodoxorekiko onginahia aitortzen duen Menéndez Pelayoren aipu batekin irekitzen du Kanpionek liburutxoa, horrela, berari zer gertatzen zitzaion adieraziz, ondorengo azterketak laster erakusten duen legez. Kanpionek ongi aztertu du Victor Hugo, alderdi formal eta estilistikoetan ere, nire sorpresarako (besterik da, gero, akats literarioak berak, erlijio katolikotik aldentzearen ondorio moduan esplikatu nahi izatea: «por faltarle la base inconmovible de la verdad católica»). Balorazioan, aldiz, profeta gertatu dela, aitortu behar: «Su obra no es adecuada a su genio; esa inmensa construcción, puesta hoy sobre las nubes, se ha de venir abajo, y pronto; entonces se recogerán fragmentos soberbios, sin par, y fragmentos detestables que será preciso hundir en cal viva. Lo selecto será deslumbrador». Batez ere guztiz ongi erreparatu dio Victor Hugoren hizkuntz maisutasunari, antitesi tximistatsuen magoari. «¡Oh mágico, falaz, sublime y absurdo ensartador de palabras!». Poetaren tresnak, hitzak dira. «Hitzaren medioz ihardukitzen dena, hura da poeta», Arestik. Hugok berak:

Sombre peuple, les mots vont et viennent en nous,
les mots sont les passants mystérieux de l'âme.

Irakurlea filosofizalea baldin bada, agian ikusita dauka, Ogden-Richards-en *El significado del significado* liburuan, «El poder de las palabras» kapitulua, Victor Hugoren aipu batekin hasten dela hain zuzen: «hitza, zuzen uler bedi, izaki bizia da... hitza Logos da (Verbe), eta Logosa Jainkoa da». Beraz, hitza darabilen poetaren tresna da, azkenean, Jainkoa. Apaiza ere baino gehiago, poeta magoa da. «Entre la actitud del primitivo egipcio y la del poeta moderno, comentatzen dute Ogden-Richards-ek, parecería a primera vista no haber sino una pequeña diferencia». Hugok sentitu eta maisukiro sortu duen hitzaren magia hori oso ongi atzeman du gure historilari sentikor eta bera ere hitzaren artistak.

Kanpionek Hugorekin funtsean konpartitzen ez duena, honen bizitzari eta gizadiari buruzko optimismoa da. Bizitzaren filosofia iluna erakusten digu hor Kanpionek: «La vida es triste. No vale rebatir este pesimismo con nuestro apego a ella, ni con las satisfacciones que nos proporciona de cuando en cuando (...). Sí, la vida es triste». Erljioak bakarrik ematen dio zentzua eta handitasuna: «De no ser un medio de alcanzar un fin extrahumano, de no ser una iniciación, una prueba, la existencia carece de solemnidad, de significado, de valor intrínseco».

* * *

Orain balkoitik arratsaldeari begira nago, Pasaia Donibaneko Victor Hugo astebete bizi izan zen etxean. Kale Nagusia, 59. Bate-lera politik ibiltzen ziren tokian, itsasuntziak pasatzen dira. Ura- ren bestaldean, agian San Pedro egongo da berdin samar oraindik, Hugoren Pasaia Zaharra, bestela inguru guztia eraikita dago gaur, fabrikaz eta etxadiz kargatuta. Ilunabarra bakean dago, halere, badian.

Erljioa. Pasea zen lehenengo karlistada eta antiklerikalismoa- ren sua hasita zegoen euskal herrisketako sasiak hartzen. Victor Hugo, ez noski Kanpion bezala, baina bere modura ez zuen uzten kezkatu gabe: «(...) Je me suis senti dans l'âme une pitié infinie pour ces pauvres enfants à qui la religion va manquer avant qu'on leur ait donné la civilisation». Eta Lezoko elizan: «Triste église (...), tu avais cru vaincre Satan, et tu es vaincue par Voltaire!». Eliza

da tristea, ala bizitza da?, galdetuko genieke biei gustora. Baina berdintsu izango da, zer erantzungo luketen, bien arteko elkarrizketa bat imajinatzeak bere grazia izango balu ere.

Gauzak hainbat aldatu dira bitartean. Galdu egin dira galdera horiek, denborak eramanda. Honez gero Victor Hugo bizi izan zen etxea bera museoa da. Fermin Olaskoagak erakusten digu. Berriturik eta eraberriturik dago, baina, apopiloak utzi digun deskribapen zehatzari jarraituz gero, zuzen-zuzen bisita liteke oraindik, han eta hemen inoizko bizien fantasmak irudikatuz, etxeoandrea, bi alabak eta neskamea, Inaxia, eta ilobatxoak. Zurubi beltza gora, korridorea, sukaldea ezkerretara, eskuinean aurrera-zeago egongela handia, Victor Hugoren logela, balkoi ikusgarria. Balkoietan geratu gara solasean, txalupak nola etorri datozen eta dihoazen berehalaxe Pasaia batetik bestera pasaiariek, begira.

Zoragarria da, benetan. Agian ez zuen Victor Hugok ezer exajeratzen, edertasun hau Suitzan edo Italian balego, mundu guztiak famatuko zukeela, idaztean.

Zerak harritu ninduen, Kanpionen *Victor Hugo* irakurri nuen: inon ez zituela ezertarako aipatzen haren egon eta ibilaldiak Euskal Herrian. Komentatzen ari naizen bidai oharrok ez, ezin ezagun zitzakeen (Hugo hil eta gero argitara bait ziren, 1890ean). Alabaina, hemen ibilia zitzaigunaren berririk ere ez ote zuen? Ez du ematen. Gainera, ez dezagula pentsa, oharrok publikatu eta gero ere, jendea hemen haiengatik behingoan arretatu zenik. Orain polita da herrian Victor Hugoren etxe bat edukitzea, baina oker ez banago, hau da, zuzen baldin badaude eskuartean inguratu ahal izan ditudan materialeok, inor ez zen deus axolatu, frantses bat etorri eta Victor Hugoren etxea seinalatu zuen arte. Tipo bitxi bat zen frantses hori (bitxia, zerbait esatearren), Paul Déroulède zeritzona eta Parisen sortua, politikoa eta idazlea, poeta ere bazena bere modura (Victor Hugoren modura behintzat ez), poetaren anitz modu dago eta. Xobinista bat.

Déroulède-k gerra franko-prusiarrean eta Pariseko Komunaren zampaketan parte hartu zuen. Poesia edo kantu politikoaren tradizioari jarraiki, *Chants du soldat* (1872) eta *Nouveaux chants du soldat* (1875) publikatu zituen, txit herrikoi bihurtu zirenak, abesti patriotiko edo patrioteroak. «Dreyfus afera» leherturik, Déroulède eta Patrioten Liga, erakunde eskuin-eskuindarra, berak sortutakoa lagun batzurekin, antisemita gartsu eta ekintsu azaldu ziren (Zolaren buruz-buru: «J'accuse»). Boulanger Jeneral antirrepublikanoaren mugimendu errebantxistari atxeki zitzaion gero,

beti eskuineko muturretik. Clemenceau-rekin duelatu beharra izan zuen hurrengo, Diputatuen Ganbarako bere interbentzio trumoi-tsu bat medio. Azkenik, hauteskunde demokratikoak irabaztera ere heldu ziren, heldu, baina Jeneralak, bere aldeleen albaramen- duek ikaraturik Bruselara ihes egin eta, Marguerite amorantea ber- tan behera hil zitzaiolarik, haren hilobiaren gainean berak ere bere buruaz beste egin zuenean (1899: erromantikoen mendea ez da guztiz amaitu), nora gabe geratu ziren Pariseko boulangistak. Atxiloketak eta auziak laster hasi ziren, Déroulède bera 1900ean erbesteratua izan bait zen, Errepublikaren aurka konplotatzeaga- tik. Horrelaxe heldu zitzaigun, bi urte geroago, Victor Hugoren etxearen deskubritzailea!

Haren etxea ikusten gabiltza orain, Olaskoaga Jauna, cicerone arruntak ez bezala, ederki ematen ari zaigun azalpenetatik, ideia- ren bat asmatu nahi eta ezinda ni neu artikulu bedeinkaturako. Sartu eta behean bisitarien sinadurak. Kolonen Santa Mariaren erreprodukzioa omen ote den sotoa. Galanta. Grabatuak horme- tan. Baliotsuak dira, bai. Eskuineko txokoan bateleren kasketek. Album bat mahai gainean... Askok, eta ezer ez. Atzera gora noa: hemen ez dut nire lanerako ideiarik inon ikusten. Portzelanak, sukalde zaharrear (urdira eta urrea Pasaiaiko portzelanetan ere). Egongelara berriro. Piano desafinatu bat (eztakitnor, Stuttgart). Grabatuak nonnahi. Lafayette. Korridorean. Ate atzean gehiago. Eskuineko logelan, leiho ondoan, Jose Joakin Ferrer. Hugok aipa- tzen duen laugarren atea falta dela, ohartzen naiz. Zergatik ahazten dugu beti Ferrer hori? Ingeleseztan eta frantseseztan idatzi zuelako? Orainsu, hainbat jakitun ilustratu aipatu eta, horixe ahaztu nuen neuk ere. Bitartean badiako argiak biztu dira inguru guztian. Ideia bat da, inon pizten ez dena. Etsi egin beharko dut.

(Jose Antoniok, aldamenetik, kontsolatu nahirik: «Hi, Ferrer hori zera izango huen: «Gure Pasaya, bai Pasaya, esaten dik gure aitak, eta aitona zenari ikasi omen zioan esaten: Santiyo-Santane- tan, / gu'e Perrerrekk Jainkuai osasunik ematen ba'yo / heriosako sesenak, / bi sesen belsak / eta hirugarrena belsa'ua / eta argi gusi- tan leyuak»... Umore pixka bat ez letorke gaizki. Baina: «Ferrer asko egon duk Pasaian. Hori bera, hiruzpalau anaia bahituen, de- nak oso jende jauna»). Gaur alferrik da.

Dena den, hemen egon huen gure gizona. Hemendixe begira- tuko zian. Hemen ibiliko zitzaioan Juliette koketerian. (Zergatik ez ote du behin ere aipatzen?). Balkoi honetan edo, arituko huen bere idazkiak eta marrazkiak egiten... Eta haren kritiko-biografoek

diotenez, haren eboluzioan inportantea izan omen huen hemengo egonaldia. «L'expérience personnelle qui alimente et informe cette évolution est certainement le voyage (...), zeritzok Seebacher-ek esate baterako. En 1843, le voyage aux Pyrénées, retour à l'enfance, produit les textes les plus aigus de notre littérature descriptive, la métaphysique de la négativité et du renversement y devient comme naturelle dans sa plénitude». Alabaina gaur hemendik beste norabait aldegina bide dago; ikusi, grabatuetan ikusten dugu, beti hieratikoki geuri beha, baina entzun ez da Victor Hugorik inondik entzuten. Dena polita, materialerik franko ere bai, gehiegi, baina ez dakit esaterik ba ote daukadan, neure gustura jarrita ez dago. Gauza galdu pilo baten gordelekua, isilik dago etxea, barrutik. Hasi eta bukatu gabe utzita. Victor Hugoren izpiritua zalantza gabe kalera joan da. Edo oraindik ez da kaletik etxera etorri. Ez dute ekarri.

* * *

Dagoeneko iluna ari du kaleotan. Ilun gozo, geldi bat. Etxera joan beharko dugu. Alaia da, tristea da, bizitza? Seguruenik ezer ez, eta nobelaren bat izango da. Segun gero nola idazten den, alai ala triste.

Historia bezalatsu. Orain, harriok bapatean isilik eta errezelati neuri begira jarri balitzaizkit bezala da, deskonfiatu egingo balira bezala nirekin. Badakite ondo berritsu ibiltzen, nahi dutenean. Bagindoazen behin lagunekin afaltzera, edozein egun batean, ezeren axola gabe, eta «horra Victor Hugoren etxea» esan zuen norbaitek. Seinalapen bat irakurtzen zen zubi-horman, ez dakit euskaraz ala erdaraz, aspalditxo da, uste dut egurrean zegoela. Gaur etorri naitzenean, kenduta zegoen. Orduan, gogoratzen naiz, etxea ikusi eta mila hari-puntta, mila istorio, alde guztietatik mundu bat zetorki-gun denoi burura, dena korapilatuta, txirikordatuta, bilakaera historikoaren oinarri gabeko arrazoiak dena sarean biltzen zuela. Victor Hugoren hemengo egonaldia, eta Verdiren opera, eta nazionalismo italiarraren supiztea musikarekin; Orreagako gudua, eta Humiladeroko oroitarri-izkribua, eta azkenean Euskadi osoa ezer ez dela Nafarroa besterik, baina betidanik hemen egon direla kas-koiak, eta Pasaiako eskudoa bera frantsesa omen dela; «beti muga-herri bat izan gara eta horixe gara»; eta Lafayette, eta iraultzak beti kanpotik ukitu bakarrik egiten gaituela, eta ordua dela egin

egiteko; eta karlistak ere bandidotzat hartu zituztela, baina Orreagakoak ere bai, eta hori beti berdin izango dela, irabazi arte; eta, zer ez? Etxe hauxe da, beraz. Gure hango esan beharrak, ba! Mila filosofia eta mila anekdota gogoratzen zuen bakoitzak, eta harlandu fin hauetatik, arratsaldean, hamaika mila aspaldiko istorio ari zitzaigun keinuka eta zeinuka, isildu ezinda. «Liburu bat idatz liteke kale hauetan, edozertaz, edozein etxek bere barruan biltzen duen mundu guztiaren historiaz, nahi izanez gero», majo animatuta geunden geu ere. «Kale hauetan historia bizirik dago». Atea itxita zegoen, ordea, eta jarraitu egin behar. Beste batean etorriko naiz, patxada gehiagorekin, pentsatu zenuen orduan. «Maiterekin etorriko naiz, berak daki harriekin hitz egiten».

Artikulu bat eskatu didatela eta, papera eta boligrafoarekin etorri naiz gaur. Presaka. Esku arteko lanak lehenbailehen bukatu eta, oso atzeratua nabil, betikoa, segituan heldu behar diot Victor Hugoren lanari, ikastaroa hasi baino lehen. Bestela gaizki ibiliko naiz. Victor Hugoren Pasaiaiko marrazkiak ere ekarri ditut badaezpada. Olaskoaga Jaunarekin hitzarmendutako seiak etorri arte, berriro kale-bazterrok errepasatzen ditut. Lotsatu egingo balira bezala, ordea, uzkur daude, ez dute hitz egin nahi. «Herriko plaza», «humiladeroa», obligatzen dut neure burua apuntatzera, ea nondibait ideiak abiatzen diren. Alfer-alferrik. Nondik hasiko dut artikulua? Honela, esan nahiko nukeen ideia inportanteren bat, gero bestearekin janzteko, ez daukat, egia aitortu behar badut, Victor Hugori buruz. Lehenago, nahikoa gaztea nintzela, oroitzen naiz gogokoa nuela irakurtzea. Beharbada frantsesa praktikatzeko irakurgai bezala geneukalako, Hatier-en edizio merkeetan. Geroago, Besançon-en haren sortetxea ikusi genuenean, oporretako ohi-turari jarraituz, berriro irakurri nuen pixka bat, baina ia ez zidan gauza handirik esaten. Inondik ere, urteekin kanbiatuz joaten gara. Urteekin dena kanbiatzen da. Victor Hugoren etxeko zubian bertan, haren marrazkiarekin alderatu oraingo Santo Kristoaren irudia, eta ez dauka zerikusirik. Dena kanbiatua dago. Zergatik ez hortixe hasi artikulua?

«Denborarekin dena kanbiatzen da». Bai, horrekintxe hasiko dut. Beti larri, ahalik azkarrena bideari jarraitu beste ametsik ez dugu, eta ez gara ohartzen, alfer-alferrik gabiltzala beti presaka, denbora harrapatu nahian, azkenean beti berak harrapatu eta eramaten gaituela. Denborak ez du presarik. Zer da ehun urte historiarentzat! Berdin-berdin izango da beste edonoiz idatzita gauzak berriro pentsatu ondoren, ehunurtegarrenik gabe ere.

Etorriko naiz beste batean hau dena hobeto ikustera. Patxada gehiagorekin.

J. A.

- 1 Voltaire-k euskaldunei buruz esana omen den horrek aspaldian intrigatu nau, leku batetik bestera mila aipaera-modu desberdinetan aurkitzen bait da, h. d., ideia berarekin beti, baina hitzak beti diferente. E. Mitxelena, *Viajeros extranjeros en Vasconia*, Buenos Aires, 1942, 157. or., honela dakar: «Voltaire llama a los vascos “un pequeño pueblo que brinca y baila en lo alto de los Pirineos”, en “La Princesa de Babilonia”, según Ramón Berraondo (RIEV, t. XIX, pág. 393)». Aipatu aldizkarian «Martin de Anguiozar»ek izenpetzen du). Komatxo arteko modu sinpatiko (?) horretantxe behintzat, ez dut aurkitzen Voltaire-k hori inon idatzi duenik. Lauzpabost aldiz aipatzen ditu Voltaire-k euskaldunak istorio horretan. Baina ez dakit testuok nola hartu beharko diren, kontu eginez *La Princesse de Babylone* guztiaren tankera apropos anakronikoa, fantastiko-groteskoa, ohitura barbaroen (oraindik «argitu» gabekoen) satirizatzekoa, hain zuzen. Beste ezer baino gehiago, isekak eta trufak iruditzen zaizkit neri. Nahikoa garbi dago, nolana ere, Voltaire-k halaber euskaldunak eta espainolak ipuin honetan kontrajarri egiten dituela. Euskaldun menditarrek alai, dantzariak dira; ordekako espainolak ilun, hitsak. «Quand Amazan fut au pied des Pyrénées, les magistrats et les druides du pays lui firent danser malgré lui un tambourin (zer dira «druida» horiek? Voltaire-k askotan izen horrekin jesuitak eta elizjende oskurantistenak adierazi ohi bait ditu); mais sitôt qu’il eut franchi les Pyrénées, il ne vit plus de gaieté et de joie. S’il entendit quelques chansons de loin à loin, elles étaient toutes sur un ton triste: les habitants marchaient gravement avec des grains enfilés et un poignard à leur ceinture. La nation, vêtue de noir, semblait être en deuil». Geroago, armada bat osatu behar gerrarako eta, Betikako erregeak laguntza eskaintzen du, baina euskaldun mertzenari gehiago hartzea gomendatuz: «Je puis vous aider de deux mille hommes très sobres et très braves; il ne tiendra qu’à vous d’en engager autant chez les peuples qui demeurent, ou plutôt qui sautent au pied des Pyrénées, et qu’on appelle *Vasques* ou *Vascons*. Envoyez un de vos guerriers sur une licorne avec quelques diamants: il n’y a point de Vascon qui ne quitte le castel, c’est-à-dire la chaumière de son père, pour vous servir. Ils sont infatigables, courageux et plaignants; vous en serez très satisfait». Berehalaxe iristen dira mertzenariak (beren tankeretan gorago egindako kontrastea jarraituz): «Bientôt une troupe fière et joyeuse de Vascons arriva en dansant un tambourin; l’autre troupe fière et sérieuse de Béticois était prête» (nire azpim.). Gudurako orduan, espainolak harroak badira, euskaldunak harroagoak dira eta ez dute espainolekin batera gudukatu nahi, berak bakarrik baizik: ««Les deux mille Espagnols qu’Amazan avait amenés avec lui dirent (...) qu’il suffisait d’eux pour cette expédition. — Les Vascons dirent qu’ils en avaient bien fait d’autres; qu’ils battraient tout seuls les Egyptiens, les Indiens et les Scythes, et qu’ils ne voulaient marcher avec les Espagnols qu’à condition que ceux-ci seraient à l’arrière-garde». Amazanek aise garaitzen du «avec ses Espagnols, ses Vascons et ses licorns». Hau da «*La Princesse de Babylone*-n euskaldunei buruz esaten dena.

Voltaire-k *Le taureau blanc*-en ere aipatzen ditu «les tambours de basque» (X. kap.), eta *Candide ou l'Optimisme*-n «biscayen» bat, Inkisizioak kiskali egiten duena Coimbran, amabitxia esposatzeagatik (VI. eta VIII. kap.). Beraz, Voltaire-k bere eszenategiak dekoratzeko aipatu ditu euskaldunak, eta funtzio horrekintxe enplegatu ditu kasu bakoitzean. Ez naiz gogoratzen Voltaire-k euskaldunak bestela inon gehiago aipatzen dituenik.

Erromantizismotik ilustraziora pasa garenez, hitz bi Rousseau-ri buruz. *Du Contrat Social*-eko (IV. lib., I. kap.) esaldia, Euskal Herriaz dela esan ohi zaiguna eta Gernikako Arbola aipatzen omen duena, ez zait inola ere zalantza gabekoa iruditzen derrigor gutaz denik (ik., alderantziz, E. Mitxelena, aip. lib., 162-163): «Quand on voit chez le plus heureux peuple du monde des troupes de paysans régler les affaires de l'État sous un chêne et se conduire toujours sagement...» Japoniatik herri germanikoetaraino, artearen edo haritzaren esanahi sakratu-politiko oso zabaldurik egon da, «chêne» hori derrigor haritzera eta justu gure Gerniakora mugatu nahi izateko. «Munduko herririk zoriontsuena» edo antzeko esaldiak, berriz, Rousseau-k, jeneralean, Geneva-ri edo Suitzako kantoiei erreferitzeko erabili ohi ditu: ik., adibidez, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Genevako Errepublikari Eskaintza; edo aipaturiko pasarte horretan ere haietaz diharduela pentsatzeko adina arrazoi eman lezakeen kantoï horien deskribapena in *Projet de Constitution pour la Corse*. La Pléiade-ko argitaratzaileek ere hitz horiekin Suitzako kantoï laborariei egiten zaiela, uste dute, erreferentzia (*Oeuvres Completes*, III, 1964, or. 1491). Berdin Mauro Armiñoren itzulpen espainolak (1982, 106 or.), honek Pléiaderi jarraiki noski. Zerk, ordea, arrazoi eman lezakeen, testu horretan propio Euskal Herria adierazten denik pentsatzeko, ez dut ezer ezagutzen Rousseau-ren obra osoan. Bestela (Altunarenak aparte), inon jasota ikusi ez dudana Rousseau-ren testu bat, euskaldunak aipatzen dituena, *Emilio*-n dator (II. lib.). Orrazkera higienikoaz ari dela, zera dio: «Y si por limpieza o porque no se les enreden los cabellos, les ponéis un gorro de noche [umeei, alegia], debe ser claro y semejante a la redecilla con que los vascos se recogen el cabello».